

- 7) Nunziatura di Germania
— Dokumenty dotyczące Polski z XVI i XVIII w. z 10 tomów (4.677 jednostek mf.).
- 8) Nunziatura di Polonia
— Stanowi część integralną archiwum Sekretariatu Stanu, analogicznie jak wyżej wymieniona Nunziatura di Germania. Znajdują się tu listy oryginalne kierowane do Sekretariatu Stanu przez nuncjuszy oraz inne osobistości, a także registry i minuty dokumentów, które w związku ze sprawami Polski wysyłał Sekretariat Stanu. Seria liczy 436 jednostek. Całość (264.617 klatek mf.) jest udostępniona w Warszawie.
- 9) Archivum Nunziaturae Varsaviensis
— Archiwum to zawiera materiały gromadzone i wytwarzane w toku działalności nuncjuszy w Polsce w drugiej połowie XVIII w. W XIX w. zostało zdeponowane w Archivum Secretum Vaticanum. Znajdują się tu m.in. registry i minuty listów wysyłanych przez nuncjuszy do Sekretariatu Stanu oraz do innych dykasterii Kurii Rzymskiej i przeciwnie: oryginały listów, jakie nuncjusze otrzymywali od Sekretariatu Stanu i skądinąd. Całość liczy 195 tomów. Oprócz KUL, dokąd przekazano mikrofilmy z całości znaczną ich część posiada Akademia Teologii Katolickiej oraz polskie prowincje zakonne w zakresie dotyczącym ich działalności. W związku z powyższym nie sporządzono kopii dla Punktu w Warszawie.
- 10) Nunziatura di Venezia
— W Punkcie znajdują się już mikrofilmy prawie z całego zespołu (ponad 160.000 okienek).
- 11) Registra supplicationum
— Do Warszawy przekazano mikrofilmy poloników z 22 tomów (ponad 400 klatek mf.).
- Spoza Archivum Secretum Vaticanum:
- 1) Archivum S. Congregationis de Propaganda Fide
— Zmikrofilmowano materiały polskie z 17 tomów, głównie z XVII w. (10.534 klatek mf.).
- 2) Biblioteca Apostolica Vaticana
— Barberiniani Latini. Polonika odszukano w ponad 170 tomach. W Warszawie posiadamy mikrofilmy ze 122 tomów (24.269 klatek mf.).

KS. WACŁAW JÓZEF BOGUNIEWSKI SDS

DZIAŁALNOŚĆ STOWARZYSZENIA ARCHIWISTÓW KOŚCIELNYCH

1. STOWARZYSZENIE ARCHIWISTÓW KOŚCIELNYCH I JEGO PUBLIKACJE

Grupa osób, zatroskana o stan faktyczny wielu archiwów kościelnych po drugiej wojnie światowej, podjęła inicjatywę powołania do życia specjalnego stowa-

rzyszenia, które by pomagało archiwistom i archiwom kościelnym w wypełnianiu ich zadań. Wysuniętą przez profesora i pracowników Tajnego Archiwum Watykańskiego i Szkoły Archiwistycznej przy tymże Archiwum inicjatywę poparł swoim autorytetem archiwista Kościoła Katolickiego kardynał Giovanni Mercati.

Oficjalną datą założenia Stowarzyszenia Archiwistów Kościelnych (*Associazione Archivistica Ecclesiastica*) jest dzień 4 lutego 1956 r., kiedy to w auli Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie dwudziestu dwóch archiwistów z różnych kolegiów rzymskich, na czele z grupą inspiratorów (Giuseppe Monticone, archiwista generalny Kongregacji Rozkrzewienia Wiary; Tommaso Käppeli OP, archiwista Kurii Generalnej Dominikanów; Giuseppe Teschitel SJ, archiwista Kurii Generalnej Jezuitów), jednogłośnie uchwaliło jego założenie. Stowarzyszenie to zostało zaaprobowane dnia 13 lipca 1956 r. przez Papieską Komisję Archiwów Kościelnych Włoch oraz włączone do *Conseil International des Archives* z siedzibą w Paryżu. Siedziba Stowarzyszenia znajduje się w Watykanie. Na zebraniu odbytym w Watykanie dnia 10 lipca 1956 r. członkowie uchwaliли jego statut, składający się z czternastu artykułów, przy czym jego pierwotna redakcja nie uległa dotąd faktycznie zmianie¹.

Celem Stowarzyszenia, zgodnie z dyrektywami Stolicy Apostolskiej, jest troska o należyte zabezpieczanie materiałów archiwalnych kościelnych oraz poznawanie archiwów, które mogą mieć znaczenie dla historii Kościoła. Dalszym celem jest popieranie wszelkich inicjatyw, które mogą się przyczynić do usprawnienia pracy naukowej i technicznej w archiwach oraz patronowanie i udział w sesjach naukowych i publikacjach, szczególnie o charakterze międzynarodowym, poświęconych problemom archiwistycznym².

Członkowie Stowarzyszenia dzielą się na członków zwyczajnych, wspierających i honorowych. Członkami zwyczajnymi mogą zostać pracownicy archiwów pośrednio lub bezpośrednio podległych Stolicy Apostolskiej i archiwów o szczególnym znaczeniu dla historii Kościoła, jak również sympatycy archiwistyki, którzy przyczynili się do rozwoju wyżej wymienionych archiwów³. Aktualnie Stowarzyszenie liczy 242 członków, wśród których są archiwisci duchowni i świeccy. Posiada ono charakter międzynarodowy, a jego członkowie pochodzą z większości krajów europejskich włącznie z Polską (13 Polaków) oraz z krajów zamorskich, m.in. Brazylii, Kanady i Stanów Zjednoczonych.

Aktualnie przewodniczącym Stowarzyszenia Archiwistów Kościelnych jest ks. prałat dr Ambrogio Palestra, archiwista Kurii Arcybiskupiej w Mediolanie. W skład zarządu wchodzi ponadto: ks. prof. Vincenzo Monachino SJ, dziekan Wydziału Historii Kościoła na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie oraz — jako pierwszy Polak — ks. Wiktor Gramatowski SJ, archiwista Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie.

Stowarzyszenie Archiwistów Kościelnych posiada obecnie dwa wydawnictwa własne. Pierwsze — rocznik *Archiva Ecclesiae, Bolletino dell'Associazione Archivistica Ecclesiastica*⁴ wychodzi od roku 1958 i stanowi oficjalny organ Stowarzyszenia, redagowany głównie w języku włoskim. Dotychczas opublikowane roczniki zawierają materiały z ośmiu zjazdów archiwistów kościelnych, a więc relacje z ich przebiegu, referaty zjazdowe i krótkie sprawozdania z działalności Stowarzyszenia, spisy uczestników zjazdów oraz członków aktualnych i dawnych. Na koń-

¹ Por. „*Archiva Ecclesiae*”, anno 1: 1958, s. 9—10 oraz „*Notiziario dell'Associazione Archivistica Ecclesiastica*”, *Citta del Vaticano* 1975, nr 1, s. 10—11.

² Por. Statut Stowarzyszenia Archiwistów Kościelnych, art. 2 i 3.

³ Por. tamże, art. 4 i 5.

⁴ Rocznik 12 jest w druku.

cu rocznika zamieszczony jest indeks osób. Roczniki podają także relacje o odbytych zjazdach różnych stowarzyszeń archiwistycznych oraz informują o organizowanych kursach archiwistycznych we Włoszech. Przewiduje się wprowadzenie w przyszłości specjalnej rubryki bibliograficznej. Główną zasługą tego czasopisma jest publikowanie prawie w całości materiałów z każdego zjazdu, dzięki czemu światowa opinia naukowa może śledzić treść poruszonych tematów i wyniki międzynarodowych spotkań oraz działalność Stowarzyszenia.

Polski czytelnik ma możność zaznajomienia się z treścią wydanych dotychczas dziesięciu tomów *Archiva Ecclesiae* na łamach czasopism *Archiva*, *Biblioteki i Muzea Kościelne*⁵.

Drugim organem Stowarzyszenia jest *Notiziario dell'Associazione Archivistica Ecclesiastica*, którego pierwszy numer, liczący 14 stron, ukazał się w marcu 1975 r. Zgodnie z założeniem programowym, wspomniane wydawnictwo ma stanowić środek łączności między rządem a członkami Stowarzyszenia i w związku z tym na treść pierwszego numeru składają się: odezwa przewodniczącego Stowarzyszenia do członków, aktualny skład zarządu, informacje o przebiegu dziesiątego zjazdu archiwistów kościelnych w 1974 r., krótkie sprawozdanie z zebrań członków i zarządu Stowarzyszenia, zapowiedź o przygotowywanym przewodniku po włoskich archiwach kościelnych (w tym celu opracowano kwestionariusz i rozesłano go do kilkuset archiwów), przedruk statutu Stowarzyszenia Archiwistów Kościelnych z roku 1956 oraz regulamin z dnia 19 września 1974 r., jak również nowy spis członków, którzy odnowili swoją przynależność lub wpisali się do Stowarzyszenia po 1 września 1974 r.

2. DZIESIĄTY MIĘDZYNARODOWY ZJAZD ARCHIWISTÓW KOŚCIELNYCH

Stowarzyszenie Archiwistów Kościelnych począwszy od 1957 r. organizuje co pewien czas międzynarodowe zjazdy swych członków. Dotychczas odbyło się dziesięć zjazdów, przy czym każdy z nich zajmował się określonym problemem archiwistycznym.

Dziesiąty międzynarodowy zjazd archiwistów kościelnych odbył się w Mediolanie w dniach 16—19 września 1974 r. Tematyka koncentrowała się wokół zagadnienia „Badanie zespołów archiwów kościelnych przechowywanych poza miejscem ich przynależności”. W zjeździe uczestniczyło 120 osób.

Przemówienie inauguracyjne wygłosił nestor archiwistów włoskich prof. G. Battelli, profesor zwyczajny Uniwersytetu Rzymskiego oraz emerytowany dyrektor Szkoły Watykańskiej Paleografii i Dyplomatyki. Zaapelował o indywidualne podejście do prac nad badaniem zespołów archiwów kościelnych przechowywanych poza miejscem ich przynależności, ponieważ nie należy się spodziewać, aby w krótkim czasie został opracowany ogólny spis wszystkich archiwów i bibliotek. Zaznaczył on, że przy wykonywaniu tej pracy wielką usługą wprowadzić oddać inwentarze archiwów, zredagowane zwłaszcza w ostatnich latach, ale nie zapoznają nas one z twórcą akt i ich przynależnością kancelaryjną. Dlatego Luigi Schiaparelli we wstępie do pierwszego tomu *Guida storica bibliografica degli archivi e delle biblioteche d'Italia* napisał: „Niniejszy przewodnik powinien uwzględnić nie tylko

⁵ J. Wojnowski: *Towarzystwo Archiwistyki Kościelnej i jego organ* (omówienie pierwszego rocznika „*Archiva Ecclesiae*”), „Arch. Bibl. Muz.”, t. 5: 1962, s. 361—369; tenże: „*Archiva Ecclesiae, Bollettino dell'Associazione Archivistica Ecclesiastica*”, anno 2: 1959, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 6: 1963, s. 300—311; F. Lenort: *Watykański „Przegląd” Archiwistyki Kościelnej* — „*Archiva Ecclesiae, Bollettino dell'Associazione Archivistica*”, anno 3—9: 1960—1966, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 17: 1968, s. 226—230.

stan aktualny archiwów, lecz także zrekonstruować rozproszone akta, których często poszukuje badacz. Dotąd żadna publikacja nie uwzględniła tego wymogu”.

Kiedy w 1942 r. kardynał Angelo Mercati, bibliotekarz i archiwista Kościoła Rzymskiego, sporządził spis archiwów kościelnych we Włoszech, w instrukcji wykonawczej skierowanej do ordynariuszów zwrócił się z wyraźnym zapytaniem, czy dane archiwum posiada zasoby innych instytucji i czy jakaś część własnego archiwum znajduje się w innych archiwach. Do inicjatywy kardynała A. Mercatego nawiązał Panella, który planował wydanie „Guida storica degli Archivi Ecclesiastici d'Italia”. Zdaniem prelegenta zagadnienie badań rozproszonych zespołów archiwalnych nie powinno się ograniczać do materiałów starożytnych, jak to sugerowali Schiaparelli, Mercati i Panella, lecz obejmować wszystkie okresy historii. Dlatego też tematyka dziesiątego zjazdu archiwistów kościelnych dotyczyła badań zespołów archiwów kościelnych nowożytnych i współczesnych. W swoim wystąpieniu prof. Battelli, mówiąc o kryteriach badawczych, powiedział między innymi: „O przynależności jakiegoś materiału do danego archiwum nie można wnioskować na podstawie samego faktu przechowywania lub aktualnej własności, lecz należy udowodnić, że dany dokument z istoty swojej i z przeznaczenia należy do tego właśnie archiwum, w którym został zdeponowany”.

Zasady pozwalające stwierdzić autentyczność dyplomów karolińskich, podane przez założyciela dyplomatyki Teodora von Sickel, stanowią bazę dla każdej krytyki dokumentacji nowożytnej. Praca nasza jest tym trudniejsza — stwierdził prelegent — że dla archiwów nowożytnych i współczesnych nie posiadamy pomocy archiwalnych o charakterze ogólnym, stąd też w poszczególnych przypadkach należy sięgać do studiów monograficznych. Wielką pomocą służą przewodniki po archiwach państwowych, które podają najczęściej nazwy skasowanych instytucji kościelnych, których archiwa — prawem kasacji — weszły w skład archiwów państwowych. Przewodniki te nie podają jednak, jakie części materiału archiwalnego zostały zdeponowane gdzie indziej. I tak na przykład wystarczy przejrzeć indeks „L'Archivio di Stato di Roma Armando Ladolini”, a znajdziemy tam 112 zespołów instytucji kościelnych skasowanych w Rzymie. Prelegent zaznaczył, że nie zmierza wcale do tego, aby rewindykować te materiały, lecz jedynie wyraża gorące życzenie, aby prywatni właściciele dokumentów o znaczeniu historycznym wielkodusznie je zdeponowali w instytucjach, które zapewnią im bezpieczeństwo i użyteczność publiczną.

W kolejnych referatach prelegenci z różnych krajów europejskich zilustrowali aktualną sytuację oraz program działania dotyczący zagadnień składających się na problematykę odbywającego się zjazdu.

Prof. José Maria Fernández Catón, sekretarz Junta Nacional del Tesoro Documental y Bibliografica de la Iglesia Espanola oraz Asociacion Espanola de Archivos Eclesiasticos (La investigacion de fondos documentales eclesiasticos en archivos espanoles), naszkicował historię głównych kościelnych zespołów archiwalnych, zwłaszcza średniowiecznych, przechowywanych poza macierzystym archiwum. Na podstawie opublikowanych pomocy archiwalnych wymienił archiwa i biblioteki państwowe, wyłącznie hiszpańskie, które przechowują dokumentację kościelną „mantwej ręki” z XVI—XIX w. Następnie podkreślił potrzebę katalogów lub przewodnika po zespołach kościelnych poza siedzibą pierwotną oraz wspominał o tym, że Hiszpańskie Stowarzyszenie Archiwistów Kościelnych zamierza wydać przewodnik po archiwach kościelnych. Z kolei zwrócił uwagę na to, że aktualne badania historyków koncentrują się na historii nowożytnej i współczesnej. Tyimi pracami jest bardzo zainteresowana Konferencja Episkopatu Hiszpanii poprzez

swoje organy wykonawcze: Junta Nacional del Tesoro oraz Asociación Española de Archivos Eclesiásticos. W Hiszpanii tworzy się nowa kadra archiwistów kościelnych, modernizuje się wyposażenie archiwów kościelnych, publikuje pomoce archiwalne (np. w ostatnich latach wydano katalog po archiwach kościelnych, uwzględniający głównie dokumenty średniowieczne), organizuje zjazdy krajowe archiwistów. Punktem ciężkości referatu było zagadnienie centralizacji archiwów parafialnych. Większość diecezji hiszpańskich już przeprowadziła tę centralizację, a reszta zdaje sobie sprawę z konieczności podjęcia się tego zadania. Liczne racje przemawiają za tą inicjatywą, nie brakuje jednak także przeszkód i niebezpieczeństw na drodze do jej realizacji. Pracom tym przyświeca jeden cel, aby jak najszybciej i najlepiej udostępnić badaczom przechowywany materiał. Na końcu prelegent przedstawił następujące dwa postulaty: aby Stolica Apostolska uwzględniła całą kościelną problematykę archiwistyczną w swoim prawodawstwie oraz aby opracowano w sposób wszechstronny pozycję prawną archiwisty diecezjalnego.

Prof. Leonardo Mazzoldi, nadintendent archiwistyki dla Lombardii, przytoczył niektóre zjawiska, występujące w prowincji Brescia. Rozproszone dokumenty proveniencji kościelnej zostały znowu scalone, dzięki współpracy z nadintendenturą. Kluczowym problemem jest — jego zdaniem — uczulenie i przygotowanie kleru diecezjalnego do pracy zachowawczej i formacyjnej archiwów parafialnych przez gromadzenie i inwentaryzację materiałów archiwalnych różnych stowarzyszeń kościelnych.

Dr Charles Molette z Instytutu Katolickiego w Paryżu, zarazem przewodniczący Stowarzyszenia Archwistów Kościelnych we Francji, rozpatrywał „Problèmes de sources archivistiques et histoire religieuse en France”. Autor skupił całość referatu wokół sytuacji archiwów sprzed i po rewolucji francuskiej oraz potrzeby ratowania aktualnych archiwów kościelnych. Materiał archiwalny, dotyczący życia Kościoła we Francji sprzed 1789 r., dotarł do naszych czasów bądź w kolekcjach, bądź w formie szczątkowej, przy czym znajduje się poza miejscem swego przeznaczenia. Na skutek rozporządzeń różnych władz państwowych, wraz ze skonfiskowanymi dobrami kościelnymi przeszły na własność państwa także archiwa kościelne. Zająły one miejsce w archiwach państwowych, w tzw. seriach „historiques” i „domaniales”. Szczupłe źródła historyczne odnoszące się do okresu średniowiecza nie pozwalają na dokładniejsze poznanie życia religijnego ludu chrześcijańskiego tej epoki we Francji. Oprócz kilku dokumentów z IX i XIII w., dotyczących życia i działalności zakonów, zachowały się głównie manuskrypty z XII i XIII w., których treścią jest ówczesny ruch pielgrzymkowy do sanktuarium w Mont Saint-Michel i do Czarnej Madonny w Roc-Amadour. Wielką usługę historykowi, zajmującemu się XVIII stuleciem, mogą natomiast oddać dokumenty wizytacji pasterskich z tego okresu, oczywiście po spełnieniu wymogu konfrontowania ich z innymi źródłami historycznymi. Praca badacza historii religijności francuskiej okresu porewolucyjnego często natrafia na poważne przeszkody, głównie z powodu przechowywania materiałów źródłowych w różnych miejscach (archiwa i biblioteki narodowe oraz archiwa prywatne).

Ostatni punkt referatu wskazał na grożące aktom dawnym i współczesnym niebezpieczeństwo, wynikające ze stosowanej aktualnie procedury brakowania. Notuje się natomiast pewien postęp pod względem porządkowania i użytkowania kościelnych zasobów archiwalnych. W tym miejscu należy pamiętać, że na zawartość archiwów kościelnych składają się nie tylko rejestry, lecz także inne jednostki archiwistyczne, jak korespondencja biskupów, biuletyny, nagrania. Stan archiwów

diecezjalnych, wyższych seminariów duchownych i parafialnych we Francji nosi znaczne ślady spustoszeń, względnie znajduje się w stanie nieuporządkowanym, często z braku fachowych sił do pracy. Tylko w 20% archiwa zakonne są uporządkowane z inventaryzowane oraz udostępnione badaczom. Osobne miejsce w prelekcji zajęły rozważania nad metodą przejmowania materiału archiwalnego. I tak np. padły zalecenia pod adresem archiwistów, aby nawiązywali kontakty z urzędami kościelnymi, zakonnymi i świeckimi. Chodzi w tym przypadku o sporządzenie przez nie krótkich notatek i opracowania w miarę możliwości sumarycznych inventarzy posiadanych akt.

Prof. S. Zaninelli w referacie „L'Archivio per la Storia del movimento sociale cattolico in Italia e la sua attività di ricerca di fondi archivistici” zwrócił uwagę na fakt, że studia historyczne nad katolickim ruchem społecznym we Włoszech, które rozpoczęto po drugiej wojnie światowej, a szczególnie rozwinęto je w latach pięćdziesiątych, wymagają koniecznej dokumentacji i koordynacji. W tym też celu w latach sześćdziesiątych założono przy Katolickim Uniwersytecie w Mediolanie archiwum historyczne katolickiego ruchu społecznego we Włoszech. Na razie z terenu północnych Włoch zebrano w nim dokumentację oryginalną lub jej reprodukcję oraz przystąpiono do prac archiwistycznych i badawczych. Rezultaty dociekań naukowych publikowane są w *Bolletino dell'Archivio per la storia del movimento sociale in Italia*.

Głównym celem referatu ks. prałata Carlo Marcora, prefekta Biblioteki Ambrożyjskiej, pt. „Archivi antichi e moderni conservati nella Biblioteca Ambrosiana” było zwrócenie uwagi na bogaty zasób biblioteki mediolańskiej, na podstawie którego można zrekonstruować pewne archiwa kościelne. Referent podał obszerny spis archiwów zdeponowanych w wymienionej bibliotece. Ponadto wymienił inventarze takich archiwów, jak Kapituły Metropolitalnej, Kapituły Kolegiackiej S. Vittore di Varese, Castello di Porta Giovia i tzw. Officio degli Statuti. Wielką pomoc mogą stanowić liczne indeksy, którymi Alessandro Bianchi (†1949) zaopatrzył katalog pergaminów (10, 125). Odnoszą się one nie tylko do archiwów diecezji mediolańskiej, ale także do innych, np. do klasztorów w Acquafredda i w Cannobio. Wielkie znaczenie dla innych archiwów posiadają zbiory dwóch Boromeuszów: św. Karola i jego kuzyna kard. Fryderyka, założyciela Ambrozjany. Z dorobku pierwszego oczekuje się na publikację pt. „Epistolario di S. Carlo Boromeo, ossia raccolta e indice completa dei corrispondenti di S. Carlo Boromeo secondo la collezione Ambrosiana”. Z twórczości kard. Fryderyka opracowano i wydano *Indice delle lettere a lui dirette conservate all'Ambrosiana* (Milano 1960). Następnie wymienione zostało archiwum Oratorianów (Oratorio di S. Vittore e dei Santi Quaranta Martiri), założone w 1609 r. przez kard. Fryderyka. W Ambrozjanie znalazły schronienie także archiwa niekościelne, jak historyka Cesare Cantù (†1895) z inventarzem w czterech tomach, księcia Tommaso Callarti Scotii i inne. Nad rekonstrukcją dawnego archiwum arcybiskupiego w Mediolanie, od czasów św. Karola do 1797 r., pracował Achilles Ratti (Pius XI), wydawca *Acta Ecclesiae Mediolanensis*.

Ks. prałat Aldo Caserta, wykładowca archiwistyki na Papieskim Wydziale Teologicznym Południowych Włoch w Neapolu, w swoim referacie „Problemi della ricerca dei fondi archivistici ecclesiastici nelle diocesi meridionali fuori della sede originaria” uwzględnił archiwa kościelne południowych Włoch z wyjątkiem Sycylii. Po naszkicowaniu historii kasety instytucji kościelnych w Królestwie Neapolitańskim w wieku XVIII i XIX, podał spis zespołów archiwalnych, znajdujących się obecnie w Państwowym Archiwum w Neapolu. Z kolei na przykładzie archiwum

klasztoru żeńskiego S. Gregoria Armeno w Neapolu oraz archiwum opactwa Trójcy Przenajświętszej w Mileto (Catanzaro) wskazał drogę rekonstrukcji tychże archiwów. Na podstawie inwentarzy i rejestrów państwowych archiwów w Salerno, Benevento i Sulmonze wymienił 23 biblioteki południowych Włoch, które posiadają materiały archiwów kościelnych. Na zakończenie prelegent wysunął trzy postulaty: należy dokładnie przejrzeć katalogi analityczne manuskryptów w bibliotekach, celem zidentyfikowania materiału pochodzącego z archiwów kościelnych oraz udośćnić otrzymane wyniki naukowcom; zrekonstruować archiwa kościelne poprzez rewindykację materiału lub przez fotokopiowanie; wszystkie archiwa kościelne powinny opracować inwentarz analityczny własnego materiału, przechowywanego poza własną siedzibą.

Ks. prałat Dante Balboni, pracownik Biblioteki Watykańskiej, mówił o zbiorze zespołów szczątkowych, który powstał ze 151 archiwów instytucji kościelnych (zakonów i bractw laickich), rozsznanych w dolnym biegu rzeki Po, przechowywanym obecnie prawie w całości w historycznym archiwum Kurii Arcybiskupiej w Ferrarze — „L'archivio dei residui ecclesiastici conservati nell' Archivio storico della Curia arciv. di Ferrara”.

Prelegent wyjaśnił najpierw samo pojęcie „zbioru archiwalnego”, a następnie przedstawił w zarysie pochodzenie zespołów i ich kolejne losy. Centralizacja wspomnianych archiwów kościelnych dokonana została w okresie imperium napoleońskiego ok. 1803 r. w 1807 r. wyłączono z tego zbioru najcenniejsze materiały historyczne (pergaminy z VII w., kroniki, pamiętniki itp.), aby je zdeponować w archiwum centralnym w Mediolanie. Jednakże w drodze do miejsca przeznaczenia materiał został zatrzymany w Brescii i tam uległ rozproszeniu. Nieco później Marbio zdołał jeszcze zgromadzić resztki materiału archiwalnego i umieścić je w Breza. Opublikował je w *Storia dei Municipi italiani*. Pergaminy pompezyjskie znalazły swoje miejsce w archiwum opackim na Monte Cassino. Z kolei zbiór archiwalny przeszedł w posiadanie Państwa Kościelnego, a od 1853 r. został powierzony miejscowym władzom kościelnym. W 1825 r. Pietro Garvagni zinwentaryzował zbiór zespołów szczątkowych. Sporządzony przez niego inwentarz znajduje się w dwóch egzemplarzach, jeden w Bolonii, a drugi w archiwum zespołów szczątkowych. W czasie rządów biskupa Ruggero Bovelli (1929—1954) materiał archiwalny został zdeponowany w Kurii Arcybiskupiej w Ferrarze. W ostatnich latach niektóre materiały zostały rewindykowane archiwom rodzimym. Z tego zbioru archiwalnego korzystało wielu historyków, m.in. Muratori.

Kolejny odczyt wygłosił Polak, ks. Wiktor Gramatowski SJ, archiwista Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie. W swoim referacie „Esperienze nella ricerca dei fondi archivistici ecclesiastici della Chiesa Polacca dopo le dispersioni causate degli eventi bellici” prelegent — po podaniu przeglądu strat archiwów kościelnych w Polsce, spowodowanych licznymi zawieruchami wojennymi w ciągu dziejów, w szczególności podczas drugiej wojny światowej — nadmienił, że niektóre dokumenty zachowały się do naszych czasów dzięki przechowywaniu poza miejscem ich przynależności. Inicjatywa rewindykacji kościelnych materiałów archiwalnych od XVII w. do czasów obecnych była stale żywa ze strony polskiej, chociaż nie zawsze doczekała się pomyślnej realizacji. Po ostatniej wojnie, głównie dzięki staraniom Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, otworzyła się możliwość otrzymania z zagranicy fotokopii i mikrofilmów wielu poloników. Informacje o bogatych i różnorodnych zespołach archiwalnych kościelnych, przechowywanych w archiwach państwowych, podaje generalny katalog inwentarzy archiwalnych⁶.

⁶ M. Pestkowska, H. Stebelska: *Katalog inwentarzy archiwalnych*, Warszawa 1971.

Ponadto o zachowanych zespołach kościelnych informują nas liczne przewodniki i inwentarze, opublikowane po r. 1945. Często w naszych archiwach kościelnych spotykamy nierodzone zespoły archiwalne różnych instytucji religijnych. Praca nad tymi zespołami jest utrudniona ze względu na brak opublikowanych inwentarzy. Dlatego też Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych, założony w 1956 r. przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, w swoim organie *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* podjął m.in. inicjatywę publikacji inwentarzy i katalogów archiwów diecezjalnych i zakonnych. Prelegent wspominał także o ścisłej współpracy Ośrodka z Papieskim Instytutem Studiów Kościelnych w Rzymie, założonym przez ks. prymasa kardynała Stefana Wyszyńskiego w 1958 r. Celem tego Instytutu są prace nad wydobyciem, uporządkowaniem, opracowaniem i udostępnieniem materiałów źródłowych dotyczących Polski, a zachowanych w zbiorach watykańskich i włoskich. Jedną z form działalności stanowi sporządzanie mikrofilmów materiałów archiwalnych dla rekonstrukcji archiwów oraz dla celów badań historycznych.

Sytuację zasobów kościelnych w Jugosławii — „Ricerca di fondi di archivi ecclesiastici in Jugoslavia conservati fuori della sede originaria, Cause storiche, Soluzioni proposte” przedstawił ks. Makso Pelosa, pracownik naukowy Akademii Jugosłowiańskiej w Zagrzebiu. Referent skoncentrował swoje wystąpienie wokół trzech punktów: 1) przyczyny historyczne rozproszenia materiału archiwalnego (w ciągu ostatnich pięciu wieków archiwa kościelne zostały siedmiokrotnie zdewastowane); 2) swoiste problemy w poszczególnych republikach Jugosławii; 3) dyskutowane i proponowane rozwiązania.

Materiał archiwów kościelnych Jugosławii jest rozproszony po całej Europie. Największe zasoby archiwalne znajdują się na terenie byłych państw okupacyjnych — w Austrii, na Węgrzech itp. Obecnie istnieją niki nadziei na rewindykację materiałów archiwalnych, gdyż niektóre państwa (np. Austria) ustosunkowały się do sprawy w sposób negatywny. Jedynym rozwiązaniem tego problemu jest sporządzenie mikrofilmów względnie fotokopii najważniejszych dokumentów dla scaleńia istniejących zespołów. Praca tego rodzaju wymaga zorganizowania pod względem metodycznym i naukowym i musi być przeprowadzona we wszystkich instytucjach europejskich i pozaeuropejskich. Do sporządzenia przewodnika po zespołach istniejących poza swoimi archiwami rodzimymi ma służyć jednolicie opracowany katalog.

Prof. Bianca Lanfranchi Strina, dyrektor Archiwum Państwowego w Padwie, zilustrowała przebieg pracy przy rekonstrukcji średnowiecznego archiwum klasztoru benedyktów pw. Trójcy Przenajświętszej i św. Michała Archanioła na lagunie weneckiej w Brondolio — „L'Archivio della SS. Trinità e di S. Michele Arcangelo di Brondolo”. Zasób tego archiwum został w ciągu wieków zdziesiątkowany, a do naszych czasów zachowały się zaledwie setki pergaminów, rozproszonych po różnych europejskich archiwach i bibliotekach. Na to zjawisko zwrócili uwagę archiwiści włoscy, a szczególnie P. Kehr w *Italia Pontificia*. Prace rekonstrukcyjne archiwum rozpoczęto od studium dostępnych dokumentów oryginalnych. Dzięki uzyskanemu kryterium zidentyfikowano dodatkowo materiał pochodzący z tych samych instytucji, a nadto znaleziono nowe zasoby w nie znanych dotąd ośrodkach kulturalnych. Niektóre luki w materiale uzupełniono przy pomocy kopiariuszy. Prelegentka zaznaczyła, że prace rekonstrukcyjne zasobów kościelnych przechowywanych poza miejscem rodzimym mogą być przeprowadzone tylko przy ścisłej współpracy między badaczami a instytucjami naukowymi.

Prof. Peter Rück, docent Instytutu Studiów Średniowiecznych przy Uniwersytecie we Fryburgu Szwajcarskim, mówił na temat „La dispersion des archives ecclésiastiques en Suisse Romande après la réformation, Problèmes de structures archivistiques”. Katolickie dziedzictwo piśmiennicze Szwajcarii Romańskiej pochodzi z trzech najstarszych diecezji: siońskiej, geneńskiej i lozańskiej oraz przechowywane jest w dwóch kategoriach zbiorów, tj. w bibliotekach i archiwach. Każda z tych kategorii posiada swoisty charakter. Biblioteki zawierają materiały dotyczące strony ideologicznej, podczas gdy archiwa obejmują materiały dotyczące strony prawnej i materialnej Kościoła Katolickiego. W czasie reformacji największy ucierpiał biblioteki, ze względu na swój kościelny charakter. I tak zbiory biblioteczne katedr w Lozannie i Genewie, a także biblioteki biskupie, kapitulne i niższego kleru zostały prawie doszczętnie zniszczone przez zawieruchę reformacyjną XVI w. Do naszych czasów przetrwały tylko nieliczne manuskrypty, pochodzące z instytucji kościelnych starej diecezji Genewy. Zachowała się natomiast piękna kolekcja manuskryptów w bibliotece kapitulnej w Sion, której poświęcony jest 13 tom *Scripta medii aevi helvetica — Schreibstätten der Diözese Sitten* (wyd. A. Bruckner, oprac. J. Leisibach, Genève 1973). W przeciwieństwie do bibliotek, reformatorzy uszanowali archiwa kościelne. Po większej części zostały one tylko rozproszone, ale ocalone. Po przeprowadzonej kasacji instytucji kościelnych w 1536 r. ich archiwa zdeponowano „w całości” w archiwach komisarycznych, założonych w Bernie, Fryburgu i Sion. Takie rozwiązanie można zaliczyć do osiągnięć w archiwistyce historycznej XIX w., włącznie z jej zasadami „przynależności i porządku systematycznego. Archiwa konwentów skonfiskowanych zdeponowano przeważnie w archiwach gminnych lub w tzw. zespołach archiwów kantonowych. Tylko nieliczne zespoły archiwalne opuściły terytorium Szwajcarii, jak archiwum Kartuzów z Oujon, które znajduje się we Włoszech w Luce.

Ks. prałat S. Tramonti, wykładowca historii Kościoła w Patriarchalnym Seminarium Weneckim, w referacie „Per una ricerca archivistica sulla crisi del 1931 fra Chiesa e Fascismo, La documentazione veneziana”⁷ rozpatruje zagadnienie zmobilizowana kadr naukowych dla zrekonstruowania w poszczególnych diecezjach włoskich materiałów archiwalnych, dotyczących problemu kryzysu między Kościołem a faszyzmem w 1931 r. Ponieważ w większości przypadków trudno będzie o bezpośrednią rekonstrukcję materiału archiwalnego, trzeba zadowolić się rekonstrukcją pośrednią tego materiału, tzn. na podstawie korespondencji, dzienników, listów proboszczów itp. Sam prelegent — na podstawie materiału archiwalnego Federacji Prowincjalnej Faszystów, zdeponowanego w Arcybiskupiej Kurii Weneckiej — opracował zagadnienie konfliktu między Akcją Katolicką a faszyzmem w okresie weneckim⁸.

Dla całości obrazu trzeba zaznaczyć, że podstawę powyższego opracowania stanowią maszynopisy referatów, wygłoszonych na dziesiątym międzynarodowym zjeździe archiwistów kościelnych, który odbył się w dniach 16—19 września 1974 r. w Mediolanie. Skrótowe przedstawienie najważniejszych problemów poruszonych w kolejnych referatach być może okaże się użyteczne dla pracowników archiwów kościelnych w Polsce. Maszynopisy te udostępnił autorowi ks. dr Wiktor Gramatowski SJ.

⁷ Referat ten pt. *La crisi del 1931 nella documentazione veneziana, Linee di una ricerca*, ukazał się drukiem w „*Rivista di storia della chiesa in Italia*”, 28: 1974, z. 2, s. 517—524.

⁸ Por. S. Tramonti: *Il conflitto tra Azione cattolica e fascismo, i fatti del 1931 nel Veneto*, „*Civitas*”, 25: 1974, z. 5/6, s. 3—34.

3. JEDENASTY MIĘDZYNARODOWY ZJAZD ARCHIWISTÓW KOŚCIELNYCH

(Rzym, 3–6 listopada 1976 roku)

Obrady Zjazdu na temat „Warunki i problemy archiwów parafialnych” odbyły się w siedzibie Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego, w pałacu Frascara, w obecności wielu wybitnych osobistości Kościoła, Rządu oraz świata kultury. Przewodniczący Stowarzyszenia Mons. Ambrogio Palestra powitał 150 zebranych i podkreślił znaczenie archiwów parafialnych. Prof. Romualdo Giuffrida, generalny archiwista Sycylii, profesor Uniwersytetu w Palermo, wygłosił referat wprowadzający na temat „Ustawodawstwo regionalne dotyczące archiwów”, w którym omówił stosunki Kościoła i Państwa Włoskiego w odniesieniu do przechowywania, wykorzystywania i właściwej oceny dóbr archiwalnych oraz nowe problemy zarysowujące się w tym względzie we Włoszech w związku z realizacją ustawy o regionach. Niektóre regiony (Basilicata, Toskania, Umbria, Marche) posiadają w komisjach zajmujących się dobrami kulturalnymi osoby duchowne wyznaczone przez władze kościelne. Toczą się w tej sprawie rokowania z administracją regionalną Sycylii. Jeśli chodzi o finansowanie ochrony dóbr artystycznych i kulturalnych, tylko region Marche stworzył dotychczas właściwie pomyślany akt normatywny w tym względzie.

W drugim dniu obrad prof. M. Del Piazza omówił zadania archiwisty. Następnie dr F. Pusceddu złożył relację z prac VIII Międzynarodowego Kongresu Archiwistów, jaki odbył się w Waszyngtonie (ewolucja pojęcia dokumentu i dokumentacji w ostatnich czasach, problemy konserwacji, stosowania techniki elektronicznej itd.).

Dokładniej omówiono archiwa parafialne w Hiszpanii, Francji i Austrii, ze szczególnym uwzględnieniem takich aspektów jak koncentracja archiwów, ich wykorzystania dla celów historycznych i demograficznych.

Prof. I. Parrino omówił sprawę archiwów sycylijsko-albańskich jako przyczynek do poznania życia religijnego owych grup etnicznych; Mons. B. Rocco omówił wyniki studiów w archiwum Capella Palatina w Palermo, natomiast p. dr G. Rocco Negri — stan prac porządkowych w Archiwum Katedry w Mediolanie.

Referaty wygłoszone w piątym i szóstym dniu obrad pozwoliły pogłębić znajomość ogólnej struktury archiwów parafialnych (ich stan, układ, treść), wykorzystanie najważniejszych dokumentów do badań naukowych oraz przygotowanie kadr archiwistów.

Mons. A. Palestra omówił sprawy uporządkowania archiwum Kurii Mediolańskiej dzięki trosce ówczesnego arcybiskupa mons. G.B. Montini'ego, który archiwum to uostępnił badaczom świeckim i duchownym.

Na temat archiwów regionu Toskanii mówił mons. G. Raspini opierając się na ankiecie, w której wzięło udział 19 archiwistów diecezjalnych (wszystkich jest 25). Ankieta pozwoliła zbadać warunki, w jakich znajdują się archiwa parafialne, ich potrzeby.

Mons. A. Caserta wykazał konieczność wprowadzenia do programów nauczania w Seminariach duchownych przedmiotu archiwistyki. Mówił on w oparciu o doświadczenia Papieskiego Wydziału Teologii w Neapolu. Doświadczenia te są szeroko wykorzystywane w praktyce. Interesujące osiągnięcia w tym względzie ma Instytut Badań Historii Społecznej i Historii Religii w Vicenza, który prowadzi dwuletnie kursy dla archiwistów regionu Veneto.

Mons. D. Balboni z Biblioteki Watykańskiej omówił aspekty czysto historyczne. Prof. A. Longhitano z Instytutu Teologii w Catanii i Palermo omówił dzieje archi-

wów sycylijskich po okresie dominacji arabskiej i normandzkiej. Mons. A. Illibato z Neapolu wskazał jak należy wykorzystywać archiwa kościelne dla celów badań historycznych, w związku z rosnącym zainteresowaniem badaczy świeckich archiwami kościelnymi. Prof. L. Tittarelli z Uniwersytetu w Perugii omówił wyniki systematycznych badań naukowych prowadzonych w archiwach kościelnych diecezji Perugia. Dr L. Trezzi z Uniwersytetu Katolickiego w Mediolanie przedstawił znaczenie dokumentacji archiwów parafialnych dla badań społeczno-ekonomicznych we Włoszech.

W dniu 5 listopada uczestnicy Zjazdu zwiedzili Instytut Patologii Książki „A. Gallo”, zajmujący się konserwacją dóbr kulturowych.

Zjazd zakończył swoje prace wystąpieniem nowego przewodniczącego V. Monachino, który podziękował mówcom i obecnym za ich udział w pracach. Przemawiał również Rektor Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego, który gościł zjazd. Stowarzyszenie zamierza kontynuować współpracę z archiwami włoskimi i zagranicznymi w porozumieniu z organizacjami archiwistycznymi Francji, Hiszpanii, Jugosławii, Polski i w przyszłości także Austrii.

Najbliższy zjazd odbędzie się w jesieni 1978 r.

SPIS TREŚCI

I. Sympozjum Źródłoznawcze

- Ks. Stanisław Librowski: Seminarium naukowe poświęcone archiwalnym polonikom kościelnym w zbiorach zagranicznych [3]

II. Publikacja referatów z Sympozjum

- Ks. Stanisław Librowski: Problem przybliżenia badaczom zasobów historycznych dotyczących Kościoła w Polsce, przechowywanych w zbiorach obcych [5]
- Ks. Paulius Rabiškauskas: Archiwum Watykańskie, jego historia i organizacja (tłum. ks. Zygmunt Zieliński) [11]
- O. Damian Synowiec OFMConv.: Polonika kościelne XIX i XX wieku w archiwach watykańskich (rzymskich) [23]
- O. Roman Fabian Madura OP: Polonika w Archiwum Głównym Zakonu OO. Dominikanów w Rzymie [27]
- Ks. Bolesław Kumor: Wazniejsze polonika kościelne w archiwach państwowych w Wiedniu [37]
- Ks. Makso Pelosa: Polonika kościelne w archiwach Jugosławii (tłum. ks. Jan Śrutwa) [41]
- Ks. Wiktor Gramatowski SI: Papieski Instytut Studiów Kościelnych. (Komunikat) [49]
- Ks. Wacław Józef Bogunowski SDS: Działalność Stowarzyszenia Archiwistów Kościelnych [51]